

İslâm Medeniyetine Katkıları Bağlamında

Ebû Abdullah el-Buhârî'nin (ö. 256/870) Hadis İlimine Getirdiği Yenilikler

Prof. Dr. Bekir TATLI
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-posta: tatlibekir37@gmail.com

ÖZET

Kuşkusuz hadis tarihinin gelmiş geçmiş en önemli isimlerinin başında Ebû Abdullah el-Buhârî (ö. 256/870) gelmektedir. Onunla ilgili yorumlar çoğunlukla olumlu olmakla birlikte erken dönemlerden itibaren bazı fikirlerinin tenkide uğradığı da bilinmektedir. Bizim bu bildiriye hazırlamaktaki amacımız, Buhârî'nin efsanevî anlatımlara büründürülmüş hatta kimi cahillerce kutlanmış kişiliğini menkıbevî hikâyelerden arındırarak ortaya çıkarmaya çalışmak ve sis perdesinin arkasında kaybolmaya yüz tutmuş müspet ve menfî anlamda adından söz ettirdiği tamamen orijinal yönlerini ön plana çıkararak kendisini objektif bir şekilde değerlendirmeye gayret etmektir. Uygulayacağımız yöntem, onun kendi kaleminden çıkmış eserlerini tarama, muhtemel sorulara cevaplar arama, dönemindeki diğer ehl-i hadis ve ehl-i rey ekollerinin fikirleriyle mukayese edip sonuçlar çıkarmadır. Ele alacağımız konuyla ilgili bulgularımızı kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- Buhârî hadis tarihinde “*Sahîh*” veya “*el-Câmi ‘u’s-Sahîh*” isimli eser telif eden ilk âlimdir. Kendisinden önce her ne kadar sahih hadisleri bir araya getirme çabaları olsa da, bunların literatüre bir kitap ismi olarak geçmesi ancak Buhârî ile mümkün olabilmiştir. Bu da “sahih” kavramını ilk defa tarif eden eş-Şâfi‘î’den (ö. 204/820) sonra bunun pratiğini yapma imkânını kendisine sunmuştur.
- Buhârî, kendi dönemindeki diğer hadisçilerin aksine “mu‘allak” yani senedi hafz edilmiş hadisleri son derece yaygın bir şekilde (1341 adet) kullanmakla ilk defa “isnâdın otoritesini sarsan” bir âlim olarak adlandırılmıştır. Aslında bu onun aleyhine bir durum gibi gözüke de, o ana kadar her alanda zaten yaygınlaşmış ve kökleşmiş isnâd sisteminden beklenen faydalar fazlasıyla elde edilmiş ve tabiri caizse tehlike atlatılmış olduğundan, sırf senedindeki isimler eksiksiz zikredilmedi diye gözden çıkarılan binlerce ilmî malzemenin yok olmasına müsaade etmemesi sebebiyle aslında Buhârî'nin ilim âlemine büyük bir katkısı olarak değerlendirilmesi gereken bir yönüdür.

- Buhârî kitabını 97 ana bölüme ayırmakla kendinden önceki ve dönemindeki tüm hadis kitapları içinde en geniş kapsamlı hadis kitabı olarak temayüz etmiştir. Bu anlamda dokuz ana hadis kitabı arasında sadece onun kitabında yer alan 40 farklı bölüm oldukça dikkat çekicidir. Kabul etmek gerekir ki, bir bütünü bölümlere ve alt dallara ayırabilme ve çok çeşitli açılardan başlıklandırabilme becerisi, bir âlimin alanına hâkimiyetini gösteren çok önemli bir veridir.
- Buhârî seneddeki raviler arasında ittisali tespit edebilmek için ilk defa “mülakat” şartını getirerek cerh-tâ‘ dil çıtasını çok yükseltmiştir.
- Buhârî fikirleriyle ehl-i sünnet mezhebinin oluşumuna katkıda bulunan ilk âlimlerden biri olmakla birlikte bid‘atçı olduğu iddia edilen 80 civarında raviden hadis almakla da ilimde mezhepten ziyade ilmî becerinin ve dürüstlüğün gerekli olduğunu ortaya koymuştur.
- Buhârî bab başlıklarını (terâcim) tamamen polemik amaçlı oluşturmakla benzerlerinden ayrılmaktadır. Bu yönüyle o özellikle ehl-i reye mensup âlimlere kendince terâcim üzerinden saldırmış ve sanki onlara aba altından sopa göstermiştir.
- Onun ehl-i reye karşı tahammülsüz tavırlarının istemeden de olsa sonraki asırlarda artarak devam etmesine sebebiyet verdiğini, çok ağır/olumsuz sonuçlar doğurduğunu hatta birtakım mutaassıplar tarafından düşmanlığa vardırıldığını söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Buhârî, ehl-i hadis, ehl-i rey, Ebû Hanîfe, Sünnet

ABSTRACT

Innovations of Abu Abdullah al-Bukhari (d. 256/870) at Science of Hadith in the Context of Contribution to Islamic Civilization

There is no doubt that Abu al-Abdullah al-Bukhari (d. 256/870) is one of the most important names of the hadith history. Comments on him being mostly positive, but it is also known that some of his ideas have been criticized since the earliest times. Our aim in preparing this declaration is to try to reveal the true personality of Bukhari, by removing it from the legendary stories and to try to outline his totally original ideas disappearing in the back of the fogs that have spoken about in a positive and negative subjects and to evaluate them objectively. The method we will practice is to screen his own writings, to search for answers to possible questions and to compare the results with the ideas of other “Ahl al-hadith” and “Ahl al-Ray” schools. We can briefly summarize our findings about the subject:

- Buhârî is the first scholar in the history of Hadith to compose the work entitled “Sahih” or “al-Jami’u’s-Sahih”. Although it is struggle to bring together authentic hadiths by

others before him, it has been possible only with Bukhari to pass such hadiths as a literary book name. This gave him the opportunity to practice these hadiths after al-Shafi'i (d. 204/820), who described the concept of "al-sahih" for the first time.

- Buhârî, for the first time, was called a scholar who "shook the authority of the isnads"; because he used the "mu'allak hadiths" (that is, thrown isnad in a hadith) very widely (1341 units), unlike the other hadith authorities of his time. In fact, although this seems to be a detriment to him, but Bukhari must be regarded as a great contributor to the scientific realm, because he has not allow the disappearance of thousands of scientific materials. Because so far, the use of isnad has already been widespread in every area, and the benefits expected from the isnad system have been exceeded and the danger has been overcome. This is a great gift of Bukhari to the scientific world.
- Buhârî has divided his book into 97 main divisions, and it has appeared as "the most comprehensive book of hadith" in all the hadith books of the period before him and during the period. In this sense, among the nine main hadith books, "only 40 different sections in his book" are quite striking. It must be acknowledged that the ability to distinguish a whole from its parts and subdivisions and to cap it from a wide variety of angles is a very important part of a scholar's dominance in his field of study.
- Bukhari, for the first time brought the condition of "interviewing" in order to be able to identify the connection between ravis of isnad, and raised the culvert of jarh-tadil very much.
- Bukhari is one of the first scholars to contribute to the formation of the Ahl al-Sunnah sect by his ideas. However, he has also received about 80 hadith ravis claimed to be Ahl al-bid'ah; thus, he revealed an understanding: "First, it is not a sect, but scientific skill and honesty are necessary".
- Buhârî leaves his colleagues by forming the subject headings (*teracim*) completely for polemical purposes. In this respect he especially attacked the scholars of the Ahl al-Ray on his own "teracim", and threatened them in an imaginative way.
- We can say that his intolerant attitude towards the people of the Ahl al-Ray caused inadvertently continue to increase in the following centuries, and caused very serious / negative consequences and even hostility by some fanatics.

Keywords: Bukharî, Ahl al-Hadith, Ahl al-Ray, Abu Hanifa, Sunnah

Giriş

Kuşkusuz hadis tarihinin gelmiş geçmiş en önemli isimlerinin başında Ebû Abdullah el-Buhârî (ö. 256/870) gelmektedir. Aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen bugün hala bir şekilde ondan bahsediyor olmamız da bunun bir göstergesidir. Çağlar boyu onunla ilgili yapılan yorumlar çoğunlukla olumlu olmakla birlikte erken dönemlerden itibaren bazı fikirlerinin tenkide uğradığı da bilinmektedir. Bizim bu bildiriye hazırlamaktaki amacımız, Buhârî'nin efsanevî anlatımlara büründürülmüş hatta kimi cahillerce kutsanmış kişiliğini menkıbevî hikâyelerden arındırarak ortaya çıkarmaya çalışmak ve sis perdesinin arkasında kaybolmaya yüz tutmuş müs-

pet ve menfî anlamda adından söz ettirdiği tamamen orijinal yönlerini ön plana çıkararak kendisini objektif bir şekilde değerlendirmeye gayret etmektedir. Uygulayacağımız yöntem, onun kendi kaleminden çıkmış eserlerini tarama, muhtemel sorulara cevaplar arama, dönemindeki diğer ehl-i hadis ve ehl-i rey ekollerinin fikirleriyle mukayese edip sonuçlar çıkarmadır. Ele alacağımız konuyla ilgili bulgularımızı kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Buhârî'nin (ö. 256/870) Hadis İlimine Getirdiği Yenilikler

- Buhârî hadis tarihinde “*Sahîh*” veya “*el-Câmi‘u’s-Sahîh*” isimli eser telif eden ilk âlimdir. Bu ondan önce sahih hadisleri toplayan eserler yazılmadığı anlamına gelmez. Elbette kendisinden evvel *câmi‘*, *müsned*, *muvatta‘*, *musannef* vb. türlerde her ne kadar sahih hadisleri bir araya getirme çabaları olsa da, “sahih” kavramının literatüre bir kitap ismi olarak geçmesi ancak Buhârî ile mümkün olabilmiştir. Bu da “sahih” kavramını ilk defa tarif eden eş-Şâfi‘î’den (ö. 204/820) sonra bunun pratiğini yapma imkânını kendisine sunmuştur. Bu yönüyle Buhârî çağdaşlarından ayrılmış ve peşinden gelen Müslim, Tirmizî, İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi âlimlere öncülük etmiştir ki Buhârî gibi onlar da kitaplarına “*Sahih/el-Câmi‘u’s-sahîh*” ismini uygun görmüşlerdir.
- Buhârî, kendi dönemindeki diğer hadisçilerin aksine “*mu‘allak*” yani senedi hazf edilmiş (kısaltılmış yahut tamamen atılmış) hadisleri son derece yaygın bir şekilde (1341 adet) kullanmakla ilk defa “isnâdın otoritesini sarsan” bir âlim olarak adlandırılmıştır. Hicrî üçüncü asrın büyük otoritesi Buhârî’nin yaşadığı çağ isnad kullanımının zirveye çıktığı ve senedsiz rivayetlerin büyük eleştiriye uğradığı bir zamana rastlar. Bu nedenle onun mu‘allak rivayetlere çok fazla yer vermesi pek çok âlimin tenkidinden nasibini almıştır. İbn Hacer’in bu tenkitleri göğüslemek için kaleme aldığı *Ta‘liku’t-ta‘lik* gibi bir eserin yazılmış olması da bu eleştirilerin ne derece dikkate değer olduğunun bir ispatıdır. Buna rağmen *Buhârî’nin Kaynakları* isimli eserinde merhum Fuat Sezgin tarafından yapılan “isnâdın otoritesini sarsma” tespiti Buhârî’nin olumsuz değil olumlu bir yönü olarak düşünülmelidir. Zira Buhârî’nin yaşadığı döneme kadar hadisten fıkha ve tefsire, tarihten edebiyata kadar her alanda zaten yaygınlaşmış ve kökleşmiş isnâd sisteminden beklenen faydalar fazlasıyla elde edilmişti. Dolayısıyla en sahih hadisler kitaplaşmış ve tabiri caizse hadislerin uydurma sözlerle karışması yönündeki büyük tehlike önemli ölçüde atlatılmış olduğundan; söz gelimi sırf semâ‘ veya kıraat yoluyla değil mesela icazet yoluyla rivayet hakkı alındı diye senedi tam olmayan ve temriz siygasıyla nakledilen yahut senedindeki isimler eksiksiz/muttasıl zikredilmedi

diye gözden çıkarılan binlerce ilmî malzemenin yok olmasına müsaade etmemesi sebebiyle, mu'allak hadis rivayeti aslında Buhârî'nin ilim âlemine büyük bir katkısı olarak değerlendirilmesi gereken bir yönüdür. Onun bu uygulaması sayesinde mu'allak da olsa binlerce rivayetin yok olmasının önüne geçilmiştir ki bu da Buhârî'yi diğer âlimlerden ayıran önemli yönlerden biri durumundadır.

- Buhârî kitabını 97 kitaba/ana bölüme ayırmakla kendinden önceki ve kendi dönemindeki tüm hadis kitapları içinde en geniş kapsamlı hadis eseri olarak temayüz etmiştir. Bu anlamda dokuz ana hadis kitabı arasında sadece onun kitabında yer alan ve bir anlamda *zevâid* diyebileceğimiz 41 farklı kitap/ana bölüm de oldukça dikkat çekicidir ki bu bölümler sadece Buhârî'nin kitabında bulunmaktadır. Söz gelimi Buhârî'nin eserinde yer alan şu kitaplar diğer sekiz ana hadis kaynağında bulunmaz (Orijinal isimlerine göre alfabetik):

1. el-İcâre	22. eş-Şurb (el-Müsâkât)
2. el-Âhâd	23. eş-Şerike
3. Ahbâru'l-Âhâd	24. eş-Şurût
4. el-İstikrâz ve Edâü'd-Duyûn	25. Salâtü't-Terâvîh
5. el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne	26. es-Salât fi Mescidi Mekke ve'l-Medîne
6. el-İkrâh	27. es-Sulh
7. el-Enbiyâ'	28. el-Umre
8. Bed'ü'l-Halk	29. el-Amel fi's-Salât
9. Bed'ü'l-Vahy	30. Fardu'l-Humus
10.et-Terâvîh	31. Fadâilü'l-Medîne
11.et-Temennâ	32. Fadlu Leyleti'l-Kadr
12.et-Teheccüd	33. el-Kefâle
13.et-Tevhîd	34. el-Muhsar
14.Cezâü's-Sayd	35. el-Merdâ
15.el-Cizye	36. el-Mezâlim ve'l-Ğasb
16.el-Hars ve'-Müzâra'a	37. el-Meğâzî
17.el-Havâlât	38. el-Melâhim
18.el-Hiyel	39. Menâkıbü'l-Ensâr
19.el-Husûmât	40. en-Nafakât
20.el-Humus	41. el-Vekâle
21.es-Selem	

Böylece Buhârî konuları ele almadaki uzmanlığını ve alan hâkimiyetini açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, bir bütünü mümkün olduğunca bölümlere ve alt dallara ayırabilme ve çok çeşitli açılardan başlıklandırabilme becerisi, bir âlimin alanına hâkimiyetini gösteren çok önemli bir veridir ve Buhârî bunu eserinde ispat etmiştir.

- Buhârî seneddeki raviler arasında ittisali tespit edebilmek için ilk defa “mülakat” şartını getirerek cerh-tâ‘dil çitasını çok yükseltmiştir. Buna karşılık Müslim (ö. 261/875) mülakat yerine muasaratı (aynı asırda yaşamış olmayı) raviler arasında ittisal olup olmadığını tespit için yeterli görmüştür. Bu anlamda Buhârî’nin, diğer muasırlarına göre daha titiz olduğunu söyleyebiliriz.
- Buhârî fikirleriyle ehl-i sünnet mezhebinin oluşumuna katkıda bulunan ilk âlimlerden biri olmakla birlikte bid‘atçı olduğu iddia edilen pek çok raviden hadis almakla da ilimde mezhepten ziyade ilmî becerinin ve dürüstlüğün gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim el-İrâkî’nin de belirttiği gibi Buhârî, Hâricî dâîlerinden İmrân b. Hittân (عِمْرَانَ بْنِ حِطَّانٍ)¹ ve Mürcîî dâîlerinden Abdülhamid b. Abdirrahman el-Himmânî (عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحِمَّانِيِّ)² ile ihticac etmiştir.³ Buhârî, İmrân b. Hittân’ın rivayetlerine sadece mütâbi‘ât arasında yer vermemiş, aynı zamanda onun mütâbi‘ olmayan yani “asıl” olan bir rivayetini de kitabına almıştır.⁴ Bu konuda Müslim de hocası Buhârî gibi düşünmüş ve aynı yolda hareket etmiştir ki bu iki büyük âlimin bid‘atle cerh edilmiş ravilerinin sayısı 80’i bulmuştur.⁵

¹ Buhârî’nin kitabında İmran b. Hittân’ın geçtiği rivâyetler şöyledir: Buhârî, Libas 24 (no: 5497), 88 (no: 5608). Ayrıca bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 99 (no: 321), V, 3430 (no: 24319), 3644 (no: 26055), 3662 (no: 26202); Ebû Dâvud, Libas 47 (no: 4151); Nesâî, Zinet 90 (no: 5321). İmran b. Hittân’ın cerh-ta‘dil açısından durumu hakkında ayrıca bkz. İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî Mukaddimetu Fethi’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, s. 577-578, Dâru’l-hadis, Kahire 1424/2004.

² Buhârî ve Müslim’in kitaplarında Ebû Yahya Abdülhamid b. Abdurrahman el-Himmânî’nin geçtiği rivâyetler şöyledir: Buhârî, Fezâilu’l-Kur’ân 31 (no: 4761); Müslim, Mukaddime, I, 20, Salâtü’l-müsâfirîn 68 (no:713). Ayrıca bkz. İbn Mâce, Taharet 615 (no: 615), Cenâiz 1 (no: 1440), Tıb 2 (no: 3441); Ebû Dâvud, Taharet 69 (no: 179), Hudûd 1 (no: 4355), Edeb 6 (no: 4788); Tirmizî, Taharet 10 (no: 14), Libas 38 (no: 1780), Menâkıb 56 (no: 3855), 66 (no: 3908). el-Himmânî’nin cerh-ta‘dil açısından durumu hakkında ayrıca bkz. İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, s. 556.

³ Hatiboğlu, Mehmed Said, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, s. 6, cilt: 10, sayı: 1-2-3-4, ss. 1-29, Ankara 1997.

⁴ Buhârî, Libas 24 (no: 5497), 88 (no: 5608).

⁵ Bunlardan 31’i Kaderiyye’den, 24’ü Şîa’dan, 13’ü Mürcie’den, 7’si Hz. Ali’ye buğz eden Nasbı’lardan, 2’si Harûriyye’den, 1’er tanesi ise Cehmiyye, Kur’ân’ın mahlûk olup olmadığı konusunda görüş beyan etmeyen Vâkıfiyye ve zalim idarecilere karşı bilfiil karşı çıkmayan Ka’diyye’denir. Bkz. Süyûtî, *Tedribu’r-râvî*, s. 285-286. Ayrıca bkz. Hatiboğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim’e Yönelik Eleştirileri”, s. 6. Makale sahibi ilerleyen satırlarda, Müslim’in hemşehrisi ve müstahrici İbnü’l-Ahrem’den (ö. 344/955) naklen, “Müslim’in kitabı Şîi’lerle doludur!” sözünü de aktarmaktadır. Buna karşılık, *Sahîhayn*’da bulunan bid‘atçı râvilerin sayısının oldukça az ve bunların yer aldığı rivâyetlerin de “usûl” denilen asıl hadisler değil ancak “şevâhid” türünden olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Bkz. Ebû Muâz, *Şerhu Nüzheti’n-nazar*, s. 303 (dipnot).

Buhârî’nin kitabında bulunan Mürcîî, Hâricî, Nâsîbî, Kaderî ve Şîi olmak üzere toplam 36 râvi hakkında bir değerlendirme için bkz. Demirel, Harun Reşit, “İbn Hacer’in *Takribu’t-Tehzib*’de Buhârî’nin Bid‘at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve *Hedyü’s-sârî (Mukaddime)*’deki Müdafası”, *EKEV Akademi Dergisi*, s. 36-52, c. 2, sy. 3 (Kasım 2000), ss. 29-59, Erzurum.

- Buhârî bab başlıklarını (*terâcim*) bizzat kendisi belirlemiş ve bunları büyük oranda polemik amaçlı oluşturmuştur; işte bu yönüyle de o pek çok âlimden ayrılmıştır. Söz gelimi Müslim’in bab başlıklarını kendisinin mi yazdığı yoksa bunların Nevevî tarafından sonradan mı eklendiği tartışma konusudur. Ayrıca Müslim’in bab başlıklarının Buhârî’ninki kadar muhaliflerine yönelik mesaj yüklü olduğunu söyleyebilmek zordur. İşte bu bab başlıklarında Buhârî, gerek fikhî gerekse itikadî görüşlerini formüle ederek bunları kısaca anafikir halinde sunmuş, bunu yaparken de muhaliflerine mesaj göndermeyi ihmal etmiştir. Bu nedenle onun herhangi bir fikhî veya itikadî konuyla ilgili fikrini dikkatli bir okumayla teracimden çıkarmak mümkündür. Bu yönüyle o özellikle Hanefiler başta olmak üzere ehl-i reye mensup âlimlere kendince terâcim üzerinden ilmî bir üslûpla tenkitler yöneltmiş ve tabiri caizse sanki onlara aba altından sopa göstermiştir.
- Buhârî’nin ehl-i reye karşı nispeten “tahammülsüz” tavırlarının, istemeden de olsa sonraki asırlarda artarak devam eden ehl-i rey düşmanlığını beslediğini ve bunun çok ağır/olumsuz sonuçlar doğurduğunu söyleyebiliriz. Buhârî’nin kendi kitabında sık sık “kâle ba‘du’n-nâs, kâle ba‘du’n-nâs...” diyerek üstü kapalı olarak Ebû Hanîfe ve ashabını eleştiriye tâbi tuttuğu ilim çevrelerince bilinir. Onun bu tenkitlerinin ehl-i hadisin bir kısmı tarafından ehl-i rey düşmanlığını desteklemek için kullanıldığı söylenebilir. Aslında bunun için Buhârî’yi suçlamak doğru olmaz. Çünkü kendisi de bir müçtehit olarak zaman zaman bazı konularda başkalarına muhalefet etmiş ve bunu hakarete vardırmandan dile getirmiştir. Bunda da yadırganacak bir durum yoktur. Asıl eleştirilmesi gereken nokta onun ehl-i rey aleyhine sarf ettiği sözleri bağlamından kopararak kendi hevaları uğruna kullanan mutaassıp cahillerin yaptığıdır. Dolayısıyla buradan hareketle Buhârî’nin ehl-i rey düşmanı bir âlim olduğunu söylemek insafli bir değerlendirme olmayacaktır.

Sonuç

Görüldüğü üzere Buhârî, hadis tarihinde adından söz ettirme konusunda haklı bir şörete sahiptir. Onun hadis tarihinin gelişim ve zirveye çıkış dönemini ifade eden hicrî üçüncü yüzyılda yaşamış olmasının ve kendisine kadar gelen birikimi çok iyi özümseyip sonraki nesillere aktarabilecek kabiliyette yaratılmasının da kuşkusuz bunda büyük payı vardır. Buhârî'nin kendilerinden istifade ettiği Ali b. el-Medînî, İshak b. Rahûye, Ahmed b. Hanbel, Affan b. Müslim, Ebû Nu'aym Fadl b. Dükeyn gibi pek çok önemli ismin eserlerine vâkıf olması da onun bu kabiliyetini geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Bu eşsiz birikim sayesinde Buhârî hadis tarihinin en önemli musannefâtını elekten geçirmiş; gerek râviler gerekse bunların rivayetleri konusunda oldukça geniş ilmî bir veritabanı oluşturma imkânı elde etmiştir. Böylelikle Buhârî özellikle 16 yılda tamamladığı *el-Câmi'u's-sahîh* ile birlikte kendini en üst düzeyde ifade etme fırsatı bulduğu bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde Buhârî'nin kendine güveni o kadar tamdır ki, dönemindeki başka âlimler tarafından eleştirilen ve uzak durulan *mu'allâk* rivayetleri bol miktarda nakletmekte hiçbir endişe hissetmemiş; tam tersine bunları ilim âleminin istifadesine sunmakla onları belki de yok olmaktan kurtarmıştır. Ayrıca bu kitabını oldukça detaylı bir şekilde başlıklandırmak suretiyle alan hâkimiyetini fiilen de göstermiştir. Yine Buhârî'nin râviler konusunda da insafli ve adalet merkezli bir yaklaşımı söz konusu olup, kendisi başkaları tarafından bid'at ehli olduğu gerekçesiyle terk edilen onlarca raviye kitabında yer vermiş ve bunların mensup olduğu mezhebi değil hadis konusundaki ehliyetlerini merkeze aldığını göstermiştir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Buhârî, iman-amel tartışmalarının sıklıkla yaşandığı hicrî üçüncü yüzyıldaki fikhî ve itikadî tartışmalara, kendi oluşturduğu bab başlıkları/terâcim üzerinden iştirak ederek nispeten daha nezih ve saygılı bir yöntemi seçmiş ve muhataplarına bu yolla mesajlar vermiştir. Bu mesajları esnasında onun tekfirci bir dili benimsememiş olması da onunla ilgili övgüyle bahsedilmesi gereken yönlerdendir. Her hâlükârda Buhârî hadis tarihinin altın çağına damga vurmuş ender şahsiyetlerden biridir.

Kaynakça

- Ahmed, Ebû Abdullah İbn Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*, I-VI, Dâru'l-fikr, Beyrut 1429/1430.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (ö. 256/870), *Sahîh*, I-VII, Beyrut 1410/1990.
- Demirel, Harun Reşit, "İbn Hacer'in *Takrîbu't-Tehzîb*'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvilerinden Bahsetmesi ve *Hedyu's-sâri (Mukaddime)*'deki Müdafası", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 2, sy. 3 (Kasım 2000), ss. 29-59, Erzurum.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sünen*, I-III, Beyrut 1409/1988.
- Ebû Muâz, Tarık b. İvazullah b. Muhammed, *Şerhu Nüzheti'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (nüsha muhakkaka alâ hamsi mahtûtât), Dâru'l-me'sûr li'n-neşr ve't-tevzî', Kahire 1432/2011.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, "Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri", *İslâmî Araştırmalar, Hadis-Sünnet Özel Sayısı*, s. 6, cilt: 10, sayı: 1-2-3-4, ss. 1-29, Ankara 1997.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1448), *Hedyü's-sârî Mukaddimetu Fethi'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-hadîs, Kahire 1424/2004.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (ö. 273/886), *Sünen*, I-II, Kâhire ts.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (ö. 261/875), *Sahîh*, I-V, Beyrut ts.
- Nesâî, Ebû Abdırrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali (ö. 303/915), *Sünen (el-Müctebâ mine's-Sünen)*, I-VIII, Beyrut 1409/1988.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekr (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Müessesetu'r-reyyân Beyrut 1426/2005.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünenü't-Tirmizî)*, I-V, Beyrut ts.